

SERGEY DOVLATOV'UN ESERLERİ ÇERÇEVESİNDE RUSÇADA ÖRTMECELER

RUSSIAN LANGUAGE EUPHEMISMS IN SERGEI DOVLATOV'S
WORKS

Zulfiya ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
sahinz@ankara.edu.tr

Öz

Toplumun dünya anlayışını ve kültürel değerlerini yansıtan bir olgu olarak dil sürekli gelişmekte ve yetkinleşmektedir. Dil gelişiminin her aşaması farklıdır ve bu aşamalar kendine özgü karakteristik özellikler barındırmaktadır. Yaşayan dillerin gelişiminin mevcut durumunun gözlemlenmesi sonucunda, dillerin örtmeceleştirilme sürecinde olduğu kanısına varılmaktadır. Rus dili bu eğilimde bir istisna değildir. Ortaya konan bu çalışmada, Rus dilindeki örtmece olgusunun hem dilbilimsel hem de edebî yönü Sergey Dovatov'un eserlerinden alınan kesitler üzerinden incelenmektedir. Çağdaş Rus edebiyatının en çok okunan yazarlarından biri olan Sergey Dovatov'un karakteristik özellikleri içerisinde en çok ön plana çıkan, eserlerinin içeriğinin demokratik nitelik taşımasıdır. Söz konusu demokratik içeriğin rahatlıkla meydana getirilebilmesinde, örtmece kullanımının payı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Bu çalışmada örtmece olgusunun gerek teorik, gerekse işlevsel bakış açılarıyla analizi yapılmaktadır.

Abstract

Language as a phenomenon that reflects society's view of the world and cultural values is constantly developing. Each stage of language development is different and different stages have their own characteristic features. The observation of the present stage of living languages shows that languages are in the process of euphemisation. The Russian language is no exception to this tendency. The article is devoted to an in-depth exploration of euphemisms in Russian language. The euphemisms, as a linguistic and literary device, are studied through the works of Sergey Dovatov. The characteristic feature of Sergey Dovatov's writing style, one of the most widely read authors of contemporary Russian literature, can be attributed to the democratic nature of the texts. The democratic content of Dovatov's texts is achieved largely by the use of euphemisms. In this study, the euphemisms are analyzed from theoretical and functional perspectives.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2018
Kabul edildiği tarih: 20 Ekim 2018
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2018

Article Info

Date submitted: 1 September 2018
Date accepted: 20 October 2018
Date published: 28 December 2018

Anahtar sözcükler

Örtmece; Sergey Dovatov; Rusça;
Dilbilim; Biçembilim

Keywords

Euphemisms; Sergey Dovatov;
Russian Language; Linguistics;
Stylistics

DOI: 10.33171/dtcjournal.2018.58.2.12

Giriş

Toplumun dünya anlayışını ve kültürel değerlerini yansıtan bir olgu olarak dil, sürekli gelişmekte ve yetkinleşmektedir. Rus dilinin mevcut durumunun gözlemlenmesi, dil ortamında meydana gelen iki kayda değer eğilimden söz edilmesine olanak sağlamaktadır. İlk eğilim, bilgi doygunluğunun dünya kültürünün benmerkezci yönelimi ve küreselleşmenin bir sonucu olarak, metnin içeriğinin demokratikleşmesi biçiminde dile yansımalarıdır. Birinci eğilimin hem sebebi hem de sonucu olan ikinci eğilim ise, gerçekliğin çelişkili veya olumsuz olgularının metinde örtülü olarak yer almasıdır. Yapılan çalışmada, çağdaş Rus dilinde belirgin bir şekilde ortaya çıkan bu ikinci eğilime dikkat çekilerek, dilsel örtmece olgusu araştırılmaktadır.

Örtmece olgusu bünyesinde sosyal, psikolojik ve dilbilimsel olmak üzere birbiriyle ilişkili üç yönü barındırmaktadır. Sosyal yönün temelinde ahlâkî, etik, dinî ve politik nedenler yatmaktadır. Sosyal ilkeler, var olan olgulara ve bu olgularla bağlantılı olan her şeye karşı olumlu ya da olumsuz bir değerlendirme sunmaktadırlar. Buna adlandırmalar da dâhildir. Örtmecelerin psikolojik yönü ise, olumsuz bir tepkiden kaçınmak amacıyla olgunun doğrudan ismini yumuşatma isteğiyle kendini göstermektedir. Dilbilimsel açıdan ise örtmeceler yapısal özellikleri ile ilişkilendirilirler. Örtmecelerin belirtmiş olduğumuz tüm bu yönlerinin birbiriyle çok yakından ilişkili olduğunu ve çoğu zaman bu farklı yönleri birbirinden keskin bir biçimde ayırmanın mümkün olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Yapılan çalışmada, Rus dilinde örtmece olgusu Sergey Dovlatov'un edebi eserlerinden örneklemeler üzerinden ele alınmaktadır. Sözcük-kavramın bir sözcük-imgesine dönüşmesi sonucu elde edilen imgelem, edebî dilin niteliksel özelliklerinden biridir. Dilbilimsel bir olgu olan örtmeceler ise bu “kavram-imege” dönüşümünün örneklerinden biridir. Ancak örtmeceler “kavram-imege” dönüşümünün karşıtı bir olgudur. Bu karşıtlık, örtmecelerin imgelemin oluşumunda hem bir araç hem de bir sonuç olarak ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.

Sergey Dovlatov, çağdaş Rus edebiyatının en çok okunan ve sevilen yazarlarından biridir. Dovlatov, anlatı gerçekliğinin ve kısa biçimin dâhi üstadıdır. Dovlatov'a özgü yapay belgeselcilik, büyük ölçüde içeriğin demokratik niteliğine dayanmaktadır. Modern okuyucunun yazarın eserlerinde en çok bu özelliği takdir ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Nesnel gerçekliğin tasviri, büyük ölçüde örtmeceler sayesinde mümkün hale gelmektedir. Bu üslup özelliği, bir yandan yazarın tarz aidiyetini korumasına ve edebî üslup çerçevesinde kalmasına, öte yandan ise metnin içeriğinin azami ölçüde demokratikleşmesine ve yazarın okuyucuyla olan iletişimini oldukça samimi bir seviyeye taşımasına olanak sağlamaktadır.

Rus klâsik edebiyatı, farklı örtmece örnekleri bakımından oldukça zengindir. Parlak bir üslup özelliği olarak örtmece, N.V. Gogol, L.N. Tolstoy, M. Ye. Saltıkov-Şchedrin gibi Rus edebiyatının seçkin temsilcileri tarafından kullanılmıştır. Ancak her bir sanatçı örtmece tekniğini kendine özgü bir şekilde kullanmıştır. Modern Rus edebiyatı örtmeceye olan sevgisinde, elbette ki klâsik edebiyattan geri kalmamıştır. Pek çok modern yazar, istedikleri kurguya ulaşabilmek ve fikirlerini iletebilmek adına örtmece tekniğine başvurmuştur. Şüphesizdir ki Sergey Dovlatov da örtmece

tekniklerini sevenler arasındaki yerini almıştır. Ancak Dovlatov tarafından kullanılan örtmecelerin analizine doğrudan geçmeden önce, modern Rus dilbiliminde örtmece adı altında neyin anlaşıldığına açıklık getirmek gerekmektedir. Analizin etkin bir şekilde yapılabilmesi için bu olgunun tanımının yapılması elzemdir.

Rus Dilbiliminde Örtmecelerin Kuramsal Temeli

Rus Dilbiliminde, V. Moskvin'in *Virazitelnuye sredstva sovremennoy russkoy reči. Tropt i figure*; yine V. Moskvin'in kaleminden çıkan *Evfemizmi: sistemnyye svyazi, funktsii i sposobi obrazovaniya*; L. Krısın'ın *Evfemizmi v sovremennoy russkoy reči*; B. Ların'ın *Evfemizmi v sovremennoy russkoy reči*; E. Seniçkina'nın *Slovar evfemizmov russkogo yazıka*; A. Katsev'in *Yazıkovoye tabu i evfemiya*; V. Jelvis'in *Emotivnyy aspect reči. Psiholingvistiçeskaya interpretatsiya reçevogo vozdeystviya* örtmeceler konusunu ele alan önemli çalışmalardan sadece bir kaçıdır. Modern Rus dilbilim literatüründe örtmece kavramına ilişkin çok sayıda çalışma olmasına rağmen, olgu ile ilgili hâlâ net bir fikir bulunmamaktadır. Bu belirsizliği olgunun çok yönlü doğasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Örtmecelerin çok yönlülüğü, çok çeşitli sözcüksel-dilbilgisel biçimlerin, duygusal tarafsızlığın ya da üslupsal renklendirmenin bir sebebidir.

Örtmecenin ortaya çıkmasında etkili olan çeşitli unsurlardan bahsedilebilir. Örneğin Moskvin, örtmece kullanımının temel sebebini, sözcüklerin içeriğe ve gönderilen kişiye uygun olmak zorunda olması yönündeki iki koşulun kabul edildiği dilin uygunluğuna bağlar (Moskvin, *Evfemizmi: sistemnyye svyazi...* 59). Krısın, örtmece kullanımını "*İletişimsel anlaşmazlık ve bozukluklarından kaçınma, muhatap olunan kişide iletişimsel rahatsızlık hissini oluşturmama*" (Krısın 36) isteğiyle açıklamaktadır. Farklı bakış açıları üzerinden ortaya atılan farklı fikirler, örtmece sorununun araştırmacılar için zorluğa sebep olduğu sonucunu doğrulamaktadır.

Örtmece (Rus. Эвфемизм) sözcüğü Rusçaya Yunancadan geçmiştir. Kökeni Yun. euphemismos "iyi konuşurum" (eu "iyi" ve phemi "konuşurum") sözcüğüne dayanmaktadır (Starichenok 702). Dilbilim kitaplarında bu olgunun şu tanımlarıyla karşılaşmak mümkündür: "*Örtmece, bir diğeriyle değiştirilebilen, nezaketsiz, kaba, uygunsuz ve dolayısıyla ahlaki açıdan kabul edilemez olan yansız bir sözcük ya da ifadedir*" (Matveeva 537) ya da "*Örtmeceler, hoş karşılanmayan, kaba, bir hayli keskin ya da uygunsuz isimleri değiştiren, onları maskeleyen sözcük ya da ifadelerdir. Örtmeceler kibar, doğru ifadeler olarak adlandırılırlar*" (Starichenok 702) ya da "*Örtmeceler, konuşmacıya uygunsuz, kaba ya da nezaketsiz görünen ifadelerin ya da eş anlamlı sözcüklerin yerine kullanılan, duygusal açıdan yansız olan sözcük*

ya da ifadelerdir” (Ahmanova 513), “Örtmece, herhangi bir nedenle telaffuz edilmesi uygunsuz ya da hoş karşılanmayan ifadenin yerine kullanılan sözcük ya da ifadedir.” (Evgenyeva 746). Yukarıdaki tanımları inceleyerek, örtmece kavramının terminolojik sınırlarının oldukça bulanık olduğu sonucuna varılabilir. Örtmecenin başlıca özellikleri; uygunsuz veya hoş karşılanmayan sözcükleri ya da ifadeleri değiştirme, anlamsal sınırlarını genişletme, gizleme olarak sıralanabilir. Burada Türkçe dilbilim kitaplarında yer alan örtmecelerin tanımlarını analiz etmek, Türkçe ve Rusçadaki örtmecelerin terminolojik sınırlarının ne denli kesiştiğini kıyaslamak yerinde olacaktır. Doğan Aksan, örtmeceler için “güzel adlandırma” terimini kullanmaktadır. “Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır.” (Aksan 100), Karaağaç’ın *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*’nde örtmecelerin, “anlam iyileşmesi” maddesi altında “Kötü anlamlı bir sözün zamanla iyi bir anlam kazanması olayı, anlam iyileşmesi olarak bilinir” (Karaağaç 128); Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde “Kötü anlamlı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması olayı” (Korkmaz 21); Aytaç’ın *Genel Edebiyat Bilimi* adlı eserinde “Bir metnin gizli, her okuyucu tarafından algılanamayacak bir anlam düzeyine yerleştirilmesini ve böylece yasaklar, tabular ve sansür kurallarından sıyrılmasını sağlayan edebiyat stratejileri” (Aytaç 235) şeklinde açıklanmaktadır. İki dilde örtmece kavramının terminolojik sınırlarının karşılaştırmalı analizi, detaylardaki bazı uyumsuzluklara karşın, temelde, sözcüklerin anlamını tartışılmaksızın iyileştirmesi yönünden benzer olduğunu göstermektedir.

Örtmecelerin, tanım düzeyinde olduğu gibi sınıflandırılma düzeyinde de bir birlik yoktur. Örneğin, Larin’in sınıflandırmasının temelinde örtmecelerin “sosyal doğası” yatmaktadır ve örtmeceler üç temel sınıfta tanımlanmaktadır: “Ulusal edebi dilin ortak kullanılan örtmeceler, sınıfsal ya da mesleki örtmeceler, aile-ev içi örtmeceler” (Larin 122). Kırısın, örtmeceleri iki gruba ayırmaktadır: “kişisel ve sosyal”. Ayrıca Kırısın sosyal örtmecelerin, kişisel örtmecelerden daha önemli olduğunu ileri sürmektedir (Kırısın 36). Seniçkina örtmeceyi dört grupta tanımlamaktadır: “Tarihsel örtmeceler, kökene dayalı örtmeceler, dilsel örtmeceler, işlevsel örtmeceler” (Seniçkina 20). Moskvin, işlevselliğe dayanarak, örtmeceyi altı alt grupta tanımlamaktadır: “Korkutucu nesnelere örtmeceleri, hoş karşılanmayan nesnelere örtmeceleri, uygunsuz kavramların örtmeceleri, görgü kurallarına ilişkin örtmeceler, çağrışımları yumuşatan örtmeceler, saygın olmayan mesleklerin örtmeceleri” (Moskvin, *Evfemizmi: sistemnye svyazi...* 60). Türkçe dilbilim

kaynaklarında ise daha çok örtmecelerin işlevsel sınıflandırılmalarına dikkat çekilmektedir. Örneğin Demirci, örtmecelerin işlevsel sınıflandırmasını “*Din bağlantılı örtmeceler, cinsellikle ilgili örtmeceler, boşaltım ile ilgili örtmeceler ve diğer örtmece konuları*” (Demirci 24) şeklinde ifade ederken; Üstüner, anlam çatısı altında, örtmeceleri: “*Zıt anlam, ayırıştırma, daha küçük gösterme, mecaz, bir şeyi belirli bir özelliği ile isimlendirme, benzetme, ima etme, çıkartma, kinaye, abartma, ayrıntıyı öne çıkarma*” (Üstüner 168) gibi başlıklar altında ele almaktadır.

Rus Dilinde Örtmecelerin Özellikleri

Oldukça bulanık olan terminolojik sınırlara ve çeşitli sınıflandırmalara rağmen, örtmecelerin üç belirgin özelliği bulunmaktadır: İlk özellik, *olumsuz bir anlamın gösterilmesidir*. Örtmece, daima olumsuz, istenmeyen, tercih edilmeyen bir konu veya kavram ile ilişkilidir. İkinci özellik, *örtmecelerin anlamsal belirsizliği ya da anlamsal bulanıklığıdır*. Örtmecenin anlamsal alanı, değiştirilen sözcüğe kıyasla, daha geniş bir sınıra, daha az kesinliğe, daha az bilgi ve belirgin özellik payına sahiptir. Örtmece, daima asıl isimden daha az somut bir kavramdır. Ancak burada alıntı yöntemiyle türetilen örtmecelerden bahsederken bir düzeltmenin yapılması yerinde olacaktır. Böyle durumlarda örtmecelerin anlamsal bulanıklık gibi bir özelliği olmayabilir. Üçüncü özellik ise, *örtmecenin “iyileştirme” anlamıdır*, yani bağdaştırılan ifade, asıl sözcükten daima daha olumlu ahenge sahiptir. Bu ilkelerden hareketle, Dovlatov'un örtmece örneklerinden birini ele alacağız.

“*Мне кажется, тяжелый характер деда был результатом **своеобразного** воспитания.*” (Dovlatov, *Naşi* 12).

(Bana kalırsa, dedemin çekilmezliği kendine özgü yetiştirilmesinin sonucuuydu.)

Своеобразное (kendine özgü) sözcüğü *жестокое* (sert/acımasız) anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda “kendine özgü” bir örtmecedir; sebepleri ise şu şekildedir: Birincisi, “sert/acımasız” anlamına gelen olumsuz bir ifadeyle ilişkilendirilmektedir. İkincisi, “kendine özgü” sözcüğü hayli göreceli olması sebebiyle, oldukça geniş anlamsal sınırlara sahiptir. Üçüncüsü ise, “kendine özgü” sözcüğü daha yansız bir ifadeye sahiptir. Diğer bir örnek:

“*Неумный полковник Тихомиров рисовал военные эмблемы.*” (Dovlatov, *Naşi* 61).

(Aptal albay Tihomirov askeri amblemler çiziyordu.)

Неумный (akıllı olmayan) sıfatı *глупый* (aptal) sıfatı yerine kullanılmıştır. Bu durumda “akıllı olmayan” bir örtmecedir; sebepleri ise şu şekildedir: Birincisi, “akıllı olmayan” sözcüğü “aptal” sözcüğüyle ilişkilendirilir; ikincisi “akıllı olmayan” sözcüğü olumlu ifadenin olumsuzluğu yardımıyla oluşturulur ve nihayetinde “akıllı olmayan” sözcüğü, “aptal” sözcüğünden daha olumlu bir çağrışıma sahiptir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, bir sözcüğü başka bir alıntı sözcük ile değiştirerek oluşturulan örtmeceler, daima anlamsal bulanıklığın bir belirtisine sahip değildir. Bazen asıl ve alıntı olan sözcüğün anlamsal alanı tamamen örtüşebilir. Bu durumda anlamsal bulanıklık özelliğinin yerini sözcüğün kullanım sıklığı veya tanıma sıklığı özelliği alabilir. Çoğu zaman alıntı sözcüklerin ana dil sözcüklerine nazaran tanınmışlığı daha azdır. Alıntı yöntemiyle oluşturulan örtmeceler, tam olarak bu özelliğe dayanmaktadırlar.

*“Решительный **нонконформизм** уживался в нем с абсолютной **беспринципностью**.”* (Dovlatov, *Jizn korotka* 32).

(Onda, kesin uyuşmazlık mutlak prensipsizlikle uyuşabiliyordu.)

Нонконформизм (uyuşmazlık) alıntı sözcüğü *бунтарство* (isyankârlık/asilik) sözcüğünün asıl anlamıyla ilişkilendirilen bir örtmecedir.

Örtmecelerin özelliklerine değinirken, örtmecenin dolaylı yapısı da unutulmamalıdır. Asıl anlamla ilişkisine bakıldığında, örtmeceler daima dolaylı ifadelerdir. Sergey Dovlatov’un eserlerinde örtmeceler yukarıda bahsi geçen ilkelere dayanarak belirlenecektir.

Rus Dilinde Örtmecelerin Oluşum Yöntemleri

Rus dilinde örtmeceler yapısal oluşumlarına göre üç temel gruba ayrılırlar sözcüksel örtmeceler, biçimbilgisel örtmeceler ve sözcüksel-biçimbilgisel örtmeceler.

Örtmecelerin sözcüksel yöntemle oluşumlarının temelinde, sözcüksel değişiklik yatmaktadır. Yani olumsuz bir anlama sahip olan sözcük, olumlu bir sözcükle ya da asıl sözcükten daha olumlu bir ifadeyle değiştirilmektedir. Sözcükbirimin değiştirilmesi gerek Rus dilinde, gerekse Sergey Dovlatov’un eserlerinde örtmecelerin büyük bir kısmını da meydana getirmektedir. Örneğin;

*“Что-то шепнула этой **пышной** блондинке, которая сразу же взглянула на меня.”* (Dovlatov, *Zorovednik* 15).

(Bu tombul sarışına bir şeyler fısıldadı ve o da direk bana baktı.)

Burada daha olumlu bir çağrışıma sahip olan *пышный* (ihtişamlı/kabarık/tombul) sözcüğü, olumsuz çağrışımı olan *толстый* (şişman) sözcüğü yerine geçmektedir. Bir diğer örnek:

“В начале я относил это за счет *потускневшей* моей индивидуальности.”
(Dovlatov, *Zorovednik* 17).

(İlk önce bunu benim solmuş kişiliğime bağlıyordum.)

Örnekten de anlaşılacağı üzere, *потускневший* (solmuş) sözcük birimi, *потерянный/исчезнувший* (kaybolan/yok olan) sözcük biriminin yerine geçerek örtmecenin işlevini yerine getirmektedir.

Sözcüksel değişiklik, kavramın belirsizliği üzerine de kurulabilir, böylelikle kavramın tarafsızlaştırılması meydana gelmektedir.

“Разумеется я отказала ему позировать, но в деликатной форме, чтобы *Икс* не считал меня консервативной.” (Dovlatov, *Predstavleniye* 56).

(Tabi ki, onun için poz vermeyi reddettim, ama hassas bir biçimde, ki X beni muhafazakâr sanmasın.)

Yukarıdaki örnekte *Икс* (X-şahıs) örtmecesi belirsizlik üzerine kurulmaktadır.

Dovlatov'un örtmecelerinin oluşumunda yer alan sözcüksel yöntemle değinirken, yazarın zamirleştirme (Rus: прономинализация) aracılığıyla oluşturulan örtmecelere olan hayranlığını fark etmemek mümkün değildir.

“Злые языки называли Буша *альфонсом*.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 33).

(Sivri diller Buş'a alfons derlerdi.)

Альфонс (alfons) sözcüğü *бабник* (zampara) sözcüğü yerine kullanılmıştır. *alfons* sözcüğünün özel isimden türemesi, bu ismi taşıyan kişinin özelliklerini bilen insan sayısının az oluşu, bununla birlikte genelde alıntı sözcüklerin daha nötr bir ahenge sahip olması sebebiyle, verilen örnekte bu sözcük bir örtmece oluşturmaktadır. Bir diğer örnekte ise:

“Почему я заодно с этим шумным *гегемоном*?” (Dovlatov, *Predstavleniye* 58).

(Bu gürültülü reisle neden beraberim?)

Гегемон (Hegemon) sözcüğü *жестокий правитель* (acımasız hükümdar) sözcüğü yerine kullanılmaktadır.

“Что сделало его *мизантропом*?” (Dovlatov, *Naşi* 15).

(Onu mizantrop yapan acaba neydi?)

Мизантроп (mizantrop) sözcüğü *нелюдимый, эгоистичный, страдающий подозрительностью человек* (yabani, bencil, şüpheli insan) yerine kullanılmaktadır.

Dovlatov'un eserlerinde sözcüksel değişiklik yönteminin yanı sıra, biçimbilimsel yöntemle oluşturulan örtmecelere de rastlamak mümkündür. Örtmecelerin oluşumunda kullanılan biçimbilimsel yöntemin temelinde, olumsuz çağrışıma sahip olan nesnenin, kavramın ya da eylemin niteliğinin kasten azaltılması vardır. Örneğin:

“Но параллельно начал **выпивать**.” (Dovlatov, *Naşi* 97).

(Eşzamanlı olarak içmeye başladı.)

Выпивать sözcüğü iç- eyleminin belli aralıklarla yapılması anlamına geldiği için, bu eylemin aralıksız ya da rutin halde yapıldığı anlamına gelen *пить* sözcüğüne nazaran daha nötr bir ahenge sahiptir. Bu sebeple burada bir örtmece söz konusudur. Bu farklılık da **вы-** öneki yardımıyla yapılmaktadır.

Bu işlevi Rus dilinin diğer biçimbirimleri de yerine getirebilir. Örneğin: Rusçada küçültme (Rus: уменьшительный) ya da başka bir adıyla öznel değerlendirme yapı ekleri (Rus: суффикс субъективной оценки) **-оньк-/ -еньк-, -онк-/ -енк-, -к-, -ц(е), -ц(о), -иц(о), -очк-, -ок-, -ушк-/ -юшк-** v.b., nesne ya da kavramın niteliğinin, durumunun ya da içeriğinin küçültme amaçlı kullanıldığı düzenli araçlardır. **-оват-/ -еват-** yapı ekleri ise sözcüğe sahip olduğu niteliğin kısmen eksik olduğu anlamı kazandırmaktadır. Eylemin ılımlılığı, hafifliği, zayıflığı, düzensizliği, aralıklılığı ve pek de büyük olmayan yoğunluğu anlamını veren fiil örnekleri ise **при-, под-, со-, по-, вы-** vb. dir. Ancak biçimbilimsel yöntemin Dovlatov'un örtmecelerini oluştururken tercih ettiği bir yöntem olduğunu söyleyemeyiz. Yazar, daha çok sözcüksel-biçimbilimsel yöntem olarak adlandırabileceğimiz üçüncü tip örtmeceleri tercih etmektedir.

Örtmecelerin oluşturulmasında sözcüksel-biçimbilimsel yöntem, olumsuz ahenge sahip olan asıl sözcüğün olumlu ya da aslına nazaran daha olumlu anlam verecek sözcükle değiştirilmesi ve yerine gelen sözcüğe eklerin getirilmesi üzerine kurulur. Örneğin:

“Она **нездоровая**.” (Dovlatov, *Naşi* 36).

(O iyi değil.)

Нездорова (iyi değil) sıfatı *больна* (hasta) yerine kullanılmıştır. Örtmecelerin oluşturulmasında sözcüksel-biçimbilimsel yöntem ile sözcükbirimin değişikliği ve biçimbirim yardımıyla niteliğin, durumun ya da eylemin küçültülmesi olmak üzere iki aşamalı bir durum meydana gelmektedir. Örnekten de anlaşılacağı üzere olumsuz sözcük *больна* (hasta), olumlu sözcük olan *здорова* (sağlıklı, iyi) ile yer değiştirmekte ve *не-* biçimbirimi yardımıyla olumsuzlaştırılmaktadır. Buna dayanarak, asıl sözcükbirim olumlu olduğundan, örtmecenin varlığından söz edilebilir.

“Я знал, что в газетах пишут неправду.” (Dovlatov, *Naşi* 61).

(Gazetelerde gerçeğin yazılmadığını biliyordum.)

Неправда (gerçek olmayan) sözcüğü *ложь* (yalan) yerine kullanılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda, Sergey Dovlatov'un eserlerinde yer verdiği örtmecelerin oluşum sürecinde, Rus dilinde var olan biçimbilimsel, sözcüksel-biçimbilimsel ve sözcüksel olmak üzere örtmece oluşumunun tüm yöntemlerini kullandığı; ancak daha çok sözcüksel değişiklik yöntemini tercih ettiği çıkarımını yapmak mümkündür.

Dovlatov'un Örtmeceleri ve Örtmecelerin İşlevsel Türleri

Dovlatov'un örtmecelerinin işlevsel türlerinden söz ederken, yazarın yaşadığı ve ürettiği dönemi hatırlamak gerekir. Sergey Dovlatov, Rus edebiyatına özel bir sayfa açmış olan altmışlar kuşağını temsil eder. Altmışlar kuşağı, yaşadıkları dönem itibariyle kişiliklerine ve sanatlarına yerleşmiş olan korunma içgüdülerinden kurtularak, düşündükleri ve hissettikleri gibi yazmaya başlamışlardır. Resmîyet ve gerçeklik arasındaki uyumsuzluk hakkında ilk konuşanlar onlardır. Onlar, *“çok uzun bir süre çözülmesi gereken ve çözümün daima sıfır olduğu kesirler ve polinomlarla karmaşık aritmetik bir örneği andıran, dilbilgisi açısından doğru olan, Sovyet dili olarak adlandırılan ve Rus edebiyatını etkileyen iki dillilik olgusuna”* (Voznesenskaya) dikkat çekmişlerdir. Sovyetler döneminde var olan iki dillilik, örtmeceleştirmenin en canlı örneğidir; ancak oluşan durum elbette sadece örtmeceleştirmenin sonucu değildir. Bu iki dilliliğin temel ilkeleri, gerçek-yalan kavramlarının, doğru-yanlış kavramlarıyla yer değiştirmesidir. Vahtin, iki dillilik olgusunu *“halk dilsizliği sendromu”* olarak adlandırmaktadır (Vahtin). Halk dilsizliği, bir suskunluk değildir. Aksine çok ve hakikatsiz konuşmak anlamına gelir.

Sovyet döneminin niteliksel özelliği bulunan pek çok örtmece örneğine, Sergey Dovlatov'un sayfalarında rastlamak mümkündür.

О его знаменитом высказывании: “Где-то в Сибири должна быть художественная литература...” (Dovlatov, *Jizn korotka* 8).

(Onun meşhur sözünü: “Sibirya’da bir yerlerde edebiyat olmalı...”)

Buradaki *Sibirya* sözcüğü *politik mahkûm kampları* yerine kullanılmıştır. Söz edilen dönemde aydın, yetenekli ve düşündüğünü açık bir biçimde ilân eden yazarlar, kurmaca sebeplerle hapse mahkûm edilerek Sibirya’ya sürülmekteydi. Buradaki örtmece “ad aktarması”, retorik figür yardımıyla yapılmıştır.

Aynı zamanda, döneme özgü örtmeceler arasında Sovyetler çağının önemli siyasi şahsiyetleri için kullanılan örtmeceleri de görmek mümkündür. Örneğin:

“Последним экземпляром знаменитый горец растопил буржуйку у себя на даче в Кунцево.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 10).

(Ünlü Kafkaslı son nüshasıyla Kuntsevo’daki evinin sobasını yaktı.)

*Знаменитый горец*¹ (ünlü Kafkaslı) örtmecesi *Stalin* ismi yerine kullanılmıştır. SSCB’yi otuz bir yıl boyunca yöneten Stalin, Rusya tarihinde yer alan oldukça çelişkili bir isimdir. Aldığı kararlar ve yaptığı işler Rus toplumunu ikiye ayırmıştır. Rus halkının bir bölümü halâ Stalin’i olağanüstü başarılı bir yönetici olarak değerlendirirken, diğer bölümü acımasız ve kötü bir siyasetçi olarak nitelendirmektedir. Buna bağlı olarak, Rus kültüründe ve dilinde bu ismin olumsuz bir yan anlamı gelişmiştir. Verilen örnekte kahraman, Stalin ismini telaffuz etmek istemediği için, ona karşı duyduğu hisleri dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Örtmece “metafor/eğretileme”, retorik figür yardımıyla yapılmıştır.

“Что Ольга Форш предложила вести летоисчисление с момента, когда родился некий *Дзугашвили*.” (Dovlatov, *Naşi* 45).

(Olga Forş, yıl sayımını Dzugaşvilli adında birinin doğduğu andan itibaren tutmayı teklif etti.)

Burada yine *Stalin* ismi yerine Stalin’in öz soy ismi olan *Dzugaşvilli* kullanılmıştır. Burada *Dzugaşvilli* soy ismi bir örtmece oluşturmaktadır; çünkü Dzugaşvilli soy ismi, henüz Stalin olmadan ve “o” çelişkili kararlar almadan önce kullandığı ad olduğundan, daha yansız bir ahenge sahiptir. Stalin adına oluşturulan örtmeceler yalnızca yukarıda sıralananlar değildir. Örneğin:

¹ Rusçada nötr olan *горец* sözcüğü, *dağlık bölgede yaşayan biri* anlamına geldiğini belirtmek isteriz.

“Были такие рельефные альбомы со шнурками и рельефным портретом *вождя...*” (Dovlatov, *Naşi* 52).

(Bağcıklı ve reisin kabartmalı portreli albümler vardı.)

Burada da *вождь* (reis) sözcüğü yine *Stalin* yerine kullanılmıştır. Örtmece “adillaştırma”, retorik figür yardımıyla yapılmıştır. Diğer bir örnek:

“За ее спиной лукаво щурился на портрете *генералиссимус.*” (Dovlatov, *Naşi* 18).

(Arkasında, portredeki başkumandan gözlerini sinsice kısıyordu.)

Генералиссимус (başkumandan) sözcüğü yine *Stalin* yerine kullanılmıştır. Stalin ismi yerine bu kadar çok örtmecenin türetilmesi sadece olumsuz çağrışımdan kaynaklanmamaktadır. Söz edilen dönemde ismin direk telaffuzundan kaçınılması kısmen de olsa güvenlik nedenlerine de bağlıdır. Belirtilen dönemde ihbar olaylarının çokluğu ve yapılan ihbarların doğrudan bir delil olarak kullanılması, Stalin isminden kaçınılmasına sebep olmaktadır. *Генералиссимус* örtmecesi “adillaştırma”, retorik figür yardımıyla yapılmıştır. Benzer türde ve gerekçede olan bir örnek daha şu şekildedir:

“Что Вера Инбер требовала казни *своего двоюродного брата.*” (Dovlatov, *Naşi* 45).

(Vera İnber kuzeninin infazını talep ediyordu.)

Двоюродный брат Веры Инбер (Vera İnber’in kuzeni) olarak *Лев Троцкий* (Lev Trotskiy) kastediliyordu. Kişiliği Stalin’inkinden daha az tartışmalı değildi. Direk adlandırmaktan kaçınmak için daha yansız bir çağrışımla “adlaştırma” kullanılmaktadır.

“*Десять лет без права переписки.*” (Dovlatov, *Naşi* 10).

(Mektup hakkı olmadan on yıl.)

Десять лет без права переписки (mektup hakkı olmadan on yıl) ibaresi Sovyetler döneminde türetilen diğer örtmecelerdendir. *Десять лет без права переписки* özellikle Stalin döneminde *idam cezası* yerine kullanılan bir ibaredir. Ancak bu tür örtmecelerde anlamın ahengini olumlu hale getirmenin yanı sıra, belli oranda kriptolama da söz konusudur. Kriptolama ve örtme, belli bağlamlarda yakınlık gösterebilmektedir. Moskvın, iki dilsel olgu arasındaki farkı katılımcıların belirlediğini vurgulamaktadır. Kriptolamada, en az üç tür katılımcı vardır: Bilgiyi paylaşan (gönderici), bilgiyi alan (alıcı) ve bilginin esirgendiği (gönderici ve alıcının bilgiyi sakladıkları üçüncü katılımcı). Örtmede ise iki tür katılımcı söz konusudur:

Gönderici ve alıcı (Moskvin, *Eufemizmi: sistemnye svyazi...* 61). Örtmede bilgi herkese açıktır. Bu şekilde değerlendirme yapıldığında yukarıdaki örneği bir örtmece olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Dovlatov'un eserlerinde dönemin klişe sözcükleri olarak kullanılan örtmecelere de sıkça rastlanmaktadır.

“Нарушать *принципы социальной морали*.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 28).

(Sosyal moral/ahlak prensiplerini ihlal etmek.)

Принципы социальной морали (sosyal ahlâk prensipleri) öbeği, sıkça *принципы коммунистической идеологии* (komünist ideolojinin prensipleri) yerine kullanılmıştır. Biçemsel olarak *идеологи* kelimesinden kaçınarak oluşturulan sözcük öbeği daha yansız bir ahenge sahiptir. Döneme özgü diğer bir örtmece ise şu şekildedir:

“Я выпивал, скандалил, проявлял *идеологическую близорукость*.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 28).

(İçiyordum, kavga ediyordum, ideolojik körlük sergiliyordum.)

Идеологическая близорукость (ideolojik körlülük/ideolojik uzağı görmemezlik) tabiri Sovyetler dönemine özgü ve *нарушение идеологии* (ideoloji ihlâli) yerine kullanılan bir öbeğdir.

“Или за *неосторожные публичные высказывания*.” (Dovlatov, *Naşi* 80).

(Ya da dikkatsiz açık konuşmaları için.)

Неосторожные публичные высказывания (dikkatsiz açık konuşmalar) *критические публичные высказывания* (eleştirel açık konuşmalar) yerine kullanılmıştır.

“Донат, представь себе, я был *осведомителем*” (Dovlatov, *Naşi* 81).

(Donat, düşünsene, ben bir muhbirdim.)

Daha olumlu bir anlama sahip olan *осведомитель* (muhbir) *доносчик* (gammazcı, ispiyoncu) sözcüğü yerine kullanılmıştır.

Yukarıda verilen örtmece örnekleri, Sovyet dönemi örtmeceleri (Rus: эвфемизмы-советизмы) grubuna atfedilebilir. Bu örtmece grubu, Rus dilindeki örtmecelerin özel bir tabakasını oluşturmaktadır. Dil gelişiminde özel tarihsel koşullarda ortaya çıkmış olmaları ve belirli bir dönemin özelliklerinin yansıtılmaları ise, bu örtmecelerin karakteristik özelliğidir. Bu örtmecelerin kullanımı,

Dovlatov'un eserlerine yalnızca sanatsal bir açıklık kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda yazarın gerçeklik ve canlılık etkisini, güçlü bir şekilde aktarabilmesine de olanak sağlar.

Dovlatov tarafından mahkûmiyet ve hapis gibi sosyal açıdan son derece zor ve ağır olan bir konuya ilişkin de çok sayıda örtmece kullanılmıştır. Dovlatov'un öğrencilik yıllarında yaşadığı ve hayatının kırılma noktası olarak nitelendirilebilecek tecrübe, *Zona* (Bölge) isimli yapıtına yansıyarak onu birden "kamp nesri" yazarı sınıfına dâhil etmiştir. Leningrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nin üçüncü yılı sonrasında Sergey Dovlatov, askere, konvoy birliklerine alınmış ve tüm görev sürecinde bir hapis muhafızı olarak görev yapmıştır (Malığına 58). Bu deneyim, aydın bir aileden gelen bu genç adamı çok etkilemiştir.

Hayatın derinliği ve çeşitliliği beni şaşırtmıştı. Bir insanın ne kadar aşağı düşebileceğini gördüm. Ve ne kadar yükseğe uçabildiğini. İlk defa özgürlüğün, gaddarlığın, zulmün ne olduğunu anladım. Parmaklıklar arkasında özgürlüğü gördüm. Ve şiir gibi anlamsız gaddarlığı. Zulmü, rutubet gibi alelade. Tam anlamıyla bir hayvan durumuna düşürülmüş bir adam gördüm. Onun neye sevinmekte hür olduğunu gördüm. Ve bence ben, ışığı gördüm. (Dovlatov, *Zona* 19).

"*Bu ahlâki bildiride, Dovlatov nesrinin acımasız gerçekçiliği, doğruluğu ve derin psikolojisi gibi ahlaki ve estetik ilkeleri tam anlamıyla tanımlanmaktadır. Burada, edebi öncülleriyle Dovlatov'un sanatının arasında belirgin bağlantılar da ortaya çıkmaktadır*" (Malığına 58). Şüphesiz ki, Şalamov ve Soljenitsın'dan sonra "kamp konusu" üzerine yazmak zor bir iştir. Dovlatov, anılar tarzında yazılan *Zona* kitabını açan editöre hitaben mektupta, "*Bu beni var olma hakkımdan yoksun bırakır mı?*" (Dovlatov, *Zona* 7) diyerek, çalışma hakkını savunmak durumunda kalmıştır. Kamp konusuna farklı yönden yaklaşarak, "*Soljenitsın siyasi kampları tasvir etti. Ben ise kriminal hapisleri. Soljenitsın bir mahkûmdu. Ben ise bir gardiyandım. Soljenitsın'a göre, kamp cehennemdir. Ben ise bu cehennemin kendimiz olduğu fikrindeyim*" (Dovlatov, *Zona* 8) açıklamasını yapan Dovlatov, bu konuyu kutuplara ayırma fikrini ortaya koymuştur. Dovlatov kamp nesrine yalnızca *Zona* eserinde değil, *Naşi* derlemesinde de değinmiştir. Yazar hapisane gerçeklerini tasvir ederken, eserlerinde "resmi kamp nesrinin" örtmecelerine de yer vermiştir.

“Чтобы попасть в *изолятор лагеря особого режима*, нужно совершить какое-то фантастическое злодеяние.” (Dovlatov, *Predstavleniye* 5).

(Özel rejimli kampın tecrit odasına düşmek için olağanüstü bir kötülük yapmak gerekiyordu.)

Yukarıdaki cümlede iki örtmece kullanılmıştır: Birincisi, *лагерь особого режима* (özel rejimli kamp) aslında hapishanelerin en ağır olanıdır; hapishane içinde hapishanedir. Genellikle azılı suçlular veya politik suç işleyenler için ön görülen bir hapis türüdür. Dönemin Rusyasında hapishanelerde *общий* (genel), *усиленный* (ağırlaştırılmış), *строгий* (ağır) ve *особый* (özel) olmak üzere işleyen dört rejim türünden, özel olanı en ağırdı (Osipov). İkinci örtmece *изолятор* (tecrit odası) sözcüğü *карцер* (hücre) sözcüğü yerine kullanılmıştır.

“Мне показалось, что для *рецидивиста* он ведет себя слишком требовательно...” (Dovlatov, *Naşi* 107).

(Bana göre bir suçlu için fazla talepkâr davranıyordu.)

Рецидивист (birden fazla suç işleyen biri) sözcüğü *потенциальный преступник/ склонен к преступлению* (potansiyel suçlu/suç eğilimli) yerine kullanılmıştır. Alıntı bir sözcük olan *рецидивист* sınırlı bir kitle tarafından kullanıldığından daha yansız bir ahenge sahiptir.

“Через год его перевели на химию. То есть *на вольное поселение*.” (Dovlatov, *Naşi* 94).

(Bir yıl sonra onu şartlı tahliye ettiler. Yani serbest yerleşimine izin verildi.)

Вольное поселение (serbest yerleşim) bir örtmecedir, çünkü adlandırdığı kavramın gerçek özünden çok uzaktır. Serbest yerleşim, umarsızlıkla işlenen suç sebebiyle özgürlüğünden mahrum bırakılan kişilerin hapis cezasına çarptırıldığı bir kolonidir. Bu yüzden, serbest yerleşim aslında cezanın bitmediği ve hükmün cezaevi dışında devam ettiği anlamına gelmektedir.

“Можно ли быть коммунистом *с уголовным прошлым*.” (Dovlatov, *Naşi* 96).

(Sabıkası olan komünist olabilir mi ki?)

Уголовное прошлое (sabıkalı) ifadesi, *преступное прошлое* (suçlu geçmiş) yerine kullanılmıştır. Rusçada *уголовное прошлое* ibaresi daha yansız bir çağrışıma sahip olması sebebiyle bir örtmecedir.

Dovlatov'un örtmecelerinin belirgin bir grubunu, tabu örtmeceler oluşturmaktadır. Tabu sözcükler, farklı nedenlerle toplum tarafından kullanılması yasaklanan kelimelerdir. Tabuların yerine geçen sözcükler ise genellikle birer örtmecedir. Örneğin:

“Я на тебе *крест поставил*.” (Dovlatov, *Predstavleniye* 66).

(Benim için artık sen yoksun.)

Я на тебе крест поставил (senin üstüne haç kurdum) örtmecesi, *ты умер для меня* (sen benim için öldün) yerine kullanılmıştır, böylelikle olumsuz yan anlama sahip olan *умереть* (ölmek) sözcüğünden kaçınılmıştır.

“Надо было заявить, что Сталин *воспарил*.” (Dovlatov, *Naşi* 80).

(Stalin “uçtu” şeklinde ilan edilmeliydi.)

Burada *воспарить* (uçmak/havalandırmak), *умереть* (ölmek) sözcüğü ile yer değiştirmektedir ve bu da bir örtmecedir.

“Вся семья ему беспрекословно подчинялась. Он же – никому. Включая *небесные силы*.” (Dovlatov, *Naşi* 12).

(Bütün aile ona sorgulamadan itaat ederdi. O ise hiç kimseye. İlahi güçler de dahil.)

Небесные силы (ilahî güçler) ibaresi *божественные силы* (tanrısal güçleri) sözcüğü yerine kullanılmıştır. Tanrının isminin direk olarak söylenilmesinden kaçınmak adına örtmece kullanılmıştır.

“Второй его поединок с Богом закончился *трагически*.” (Dovlatov, *Naşi* 15).

(Tanrı ile ikinci mücadelesi trajik bir biçimde sonlandı.)

Закончиться трагически (trajik bir biçimde sonlanmak) öbeği *закончиться смертью* (ölümle sonlanmak) yerine kullanılmıştır.

“*Семь ангелов, имеющих семь труб уже приготовились*.” (Dovlatov, *Naşi* 41).

(Yedi surlu yedi melek artık hazırlanmıştı.)

Семь ангелов, имеющих семь труб уже приготовились (Yedi surlu yedi melek artık hazırlanmıştı) ibaresi “İncil” den alıntı, *апокалипсис/ смерть* (kıyamet/ ölüm) yerine kullanılmıştır.

Bir genelleme yapmamız gerekirse, Dovlatov'un örtmecelerin en büyük kısmını, şüphesiz, sosyal grup örtmeceleri, yani sosyal açıdan hoş karşılanmayan kavramlar ya da toplumun kültüründe olumsuz bir değere sahip olan kavramların

yerine geçen örtmeceler oluşturmaktadır. Bu grup örtmeceler, her şeyden önce, normlar ya da kültür standartlarına uymayan adlandırmalardan kaçınarak, sözlü iletişimin olumlu olarak seyretmesini sağlarlar. Örneğin, küfürlü sözler yalnızca Rus kültüründe değil, aynı zamanda Türk kültüründe de olumsuz olarak karşılanır. İletişimin olumlu olarak seyretmesi adına bu tür sözcüklerden kaçınılır, yerine de örtmece kullanılır:

“Я услышал *невнятные критические междометия.*” (Dovlatov, *Zorovednik* 8).

(Anlaşılmayan eleştirel ünlemler duydum.)

Невнятные критические междометия (anlaşılmayan/seçilemeyen eleştirel ünlemler) öbeği, *ругательства/мат* (küfürler) sözcüğü yerine kullanılmıştır ve bir örtmece oluşturmaktadır.

Rus sosyal toplum kültüründe, insanların fiziksel özellikleri hakkında konuşmak, hoş karşılanan bir durum değildir. Çoğu zaman bir insanın ayırt edici fizikî özelliklerinin doğrudan adları örtmece ile yer değiştirmektedir. Dovlatov, insanın fiziksel özelliklerinin yerini alan örtmecelerini öyle ustalıkla seçmektedir ki, örtmecelerin her biri bir metafor haline gelmektedir.

“Сидит такая дама, *мечта отставника.*” (Dovlatov, *Zorovednik* 14).

(Emekli askerin rüyası tipinde bir kadın oturuyordu.)

Мечта отставника (emekli askerin rüyası) olarak, genellikle emekli askerlerin kadınlar konusunda kalıplaşmış bir tercih tipi kastedilmektedir. Bahsi geçen, genellikle orta yaşlı, balık etli, hafif rüküş, yoğun makyajlı vb. kadın tipidir.

“Полоцкий вы своим обликом *нарушаете гармонию* здешних мест...”

(Dovlatov, *Zorovednik* 60).

(Polotskiy, siz kendi görüntünüzle buranın uyumunu bozuyorsunuz...)

Нарушать гармонию (uyumu ihlal etmek) öbeği *портить вид* (görüntüyü bozmak) yerine kullanılmıştır.

“И все-таки казался *обитателем горьковской ночлежки.*” (Dovlatov, *Naşi* 78).

(Ve yine de Gorki batakhanesinin sakinleri gibi görünüyordu.)

Burada M. Gorki'nin “Dipte”² oyununa gönderi yapılarak, *обитатель горьковской ночлежки* (Gorki batakhanesinin sakini) ibaresi, *бездомный* (evsiz) yerine kullanılmıştır.

² “Аяктакімі Арасында” olarak ta çevrilmektedir.

“Борис – *склонный к полноте холерик*.” (Dovlatov, *Naşi* 27).

(Boris, kilo almaya yatkın bir kolerikti.)

Склонный к полноте холерик (kilo almaya yatkın kolerik) ibaresi, *толстый, замкнутый в себе, неврастеничный человек* (kilolu, içine kapanık, sinirli insan) yerine kullanılmıştır.

İnsan yaşamındaki başarısızlık ve zor anlarla ilişkilendirilen yapılar, sosyal iletişim örtmecelerine atfedilebilir. Dovlatov, hayatta kendini ispatlama ve başarıya ulaşma problemini tam olarak kendi üzerinde deneyimleyen biri olarak, bu konuda kahramanlarına karşı da hassasiyet göstermektedir. Örneğin:

“Короче превратился *в свободного журналиста*.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 29).

(Kısacası serbest çalışan gazeteciye dönüştü.)

Burada *свободный журналист* (serbest çalışan gazeteci) tabiri, *безработный журналист* (işsiz gazeteci) yerine kullanılmıştır. Rus kültüründe insanın hayattaki başarısı, tartışmaya açık olmayan konulardan biridir. Bu nedenle, bu konu genellikle maskelenmektedir. Bu grup örtmecelerin bir diğer örneği ise şu şekildedir:

“Придут разные деятели с *незаконченным высшим образованием...*”

(Dovlatov, *Naşi* 104).

(Çeşitli diplomasız elemanlar gelecek ...)

Незаконченное высшее образование (tamamlanmamış lisans eğitimi) ibaresi, *необразованный/ без университетского образования* (eğitimsiz/ diplomasız) yerine kullanılmıştır.

“Первая контора, откуда ее уволили с формулировкой *“излишнее рвение”*.”

(Dovlatov, *Jizn korotka* 11).

(Birinci, “aşırı heves” ibaresiyle kovulduğu şirketti.)

Излишнее рвение (aşırı heves) ibaresi *нарушение порядка* (düzeni bozmak) yerine kullanılmıştır.

Rus kültüründe orta yaşlı bir insanın, özellikle de kadınların yaşına değinmek, hoş karşılanmamaktadır. Dovlatov, gerçek bir beyefendi olarak, çalışmalarında neredeyse hiçbir zaman kadınların yaşına doğrudan yer vermemekte, bunun yerine örtmeceleri tercih etmektedir.

“Буш милостиво разрешил им обрушивать на себя водопады горьких *запоздалых* эмоций.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 33).

(Buş, onların acılı ve geciken duygularını kendine yağdırmaya lütfedercesine izin veriyordu.)

Daha yansız olan *запоздалые* (geciken) sözcüğü *старые* (yaşlı) sözcüğü yerine kullanılmıştır.

Tüm lâik ve çağdaş toplumlarda olduğu gibi Rus toplumunda da insanların fizikî dokunulmazlıklarını ihlâl eden hareketler, olumsuz olarak değerlendirilir. Hareketlerin sadece kendileri değil, aynı zamanda bu hareketlerin adları da sözlü iletişimde olumsuz bir etki yaratabilirler. Bu nedenle bu tür sözcüklerden kaçınarak yerlerine örtmeceler kullanılır. Örneğin:

“И последнее *нокаутировав* того, кто ближе, срочно *ретироваться*.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 33).

(Ve son olarak, en yakın duranı nakavt ederek derhal çekilmek.)

Нокаутировать (nakavt etmek), *ударить* (vurmak) yerine; *ретироваться* (çekilmek), *бежать* (kaçmak) yerine kullanılmıştır. Örtmeceyi başarılı bir şekilde ele alan Dovlatov, yalnızca doğrudan adlandırmayı maskeleyememiş, aynı zamanda örtmeceleri kullanarak hicivsel bir etki yaratmayı da başarmıştır.

Moskvin (66) tarafından “yaşayış”, Larin (122) tarafından “ailevi”, Kovşova (84) tarafından “günlük yaşam” olarak nitelendirilen örtmeceler “*İnsan boşaltımının ve bu sürece eşlik eden diğer olguların dolaylı olarak adlandırıldığı sözcük grubudur; insan vücudunun doğal fizyolojik gönderileri konusu ve beraberinde ona eşlik eden anlar, çoğu insan kültüründe doğrudan ifade etme yasağına tabidir*” (Kudlinska, Nikitina ve Ivanyan 52). Dovlatov da bu sözcüklerin doğrudan ifadesinden kaçınmaktadır:

“Зайду в нормальный человеческий *сортир*.” (Dovlatov, *Predstavleniye* 9).

(Düzgün insani tuvaleti kullanırım.)

Fransızca kökenli olan *сортир* (wc) sözcüğü, *туалет* (tuvalet) sözcüğü yerine kullanılmıştır. Diğer bir örnek:

“При этом случилось *веселое неудобство*.” (Dovlatov, *Predstavleniye* 53).

(O sırada komik ve uygunsuz bir durum oluştu.)

Eşyaların maddi değerini, fiyatlarını ya da kişiler arasında parasal ilişkileri dolaylı olarak ifade eden sözcük grubunu, toplumsal-iletişimsel örtmeceler grubuna atfetmemiz mümkündür. Rus kültüründe para, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel statüye de sahiptir. Kültürün, gelenekler tarafından belirlenen kısıtlamalar olduğu düşüncesinden hareket edersek, Rus kültüründe bu kısıtlamaların toplumdaki paranın işlevsel potansiyelini de kısıtladığını söyleyebiliriz. Örneğin, Rus kültüründe paranın, kişisel ilişkilerde asıl rolü oynama hakkı yoktur (Suhova 146). Rus kültürü yalnızca paranın toplumdaki işlevselliğini düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda konuşmada paranın sözlü bahsini de sınırlar. Tam da bu nedenle, çoğu kez paranın, maddi refahın, mali durumun doğrudan adlandırması maskelenmektedir. Dovlatov, eserlerinde bu sözcük grubunda yer alan isimleri de doğrudan kullanmaktan kaçınmaya çalışmaktadır.

“Товар *вне прейскуранта*.” (Dovlatov, *Jizn korotka* 9).

(Fiyat listesinin dışındaki ürün.)

Вне прейскуранта (listenin dışında) sözcük öbeği, *очень дорогой* (aşırı pahalı) yerine kullanılmıştır.

“Еще бы, - сказала Варя, - я *ассигновала*.” (Dovlatov, *Predstavleniye* 57).

(Elbette, dedi Varya, hesapları görüldü.)

Ассигновать (değerli kayıt vermek) sözcüğü, *заплатить* (ödemek) sözcüğü yerine kullanılmıştır.

“В имени Георгий я слышу ноту *материального достатка*.” (Dovlatov, *Naşi* 27).

(Georgiy isminde maddi refahın notasını duyuyorum.)

Материальный достаток (maddi refah), *богатство* (zenginlik) yerine kullanılmıştır.

“Вы получите *щедрые* комиссионные.” (Dovlatov, *Naşi* 29).

(Cömertçe komisyon alacaksınız.)

Щедрые (cömertçe) sıfatı, *большие* (büyük) sıfatı yerine kullanılmıştır.

“Я действительно нахожусь *в стесненных обстоятельствах*.” (Dovlatov, *Naşi* 30).

(Şu anda gerçekten zor durumdayım.)

Стесненные обстоятельства (kısıtlı/zor durum) ibaresi, *тяжелое денежное положение/ безденежье* (parasal açıdan zor durum/parasızlık) yerine kullanılmıştır.

“Дядя, - сказал он уже на пороге, - окажите *материальное содействие* в качестве трех рублей. Иначе пойду *неверной дорогой*.” (Dovlatov, Naşi 71).

(Artık eşikteyken, “Amca, üç ruble miktarında finansal destek sağlayınız. Aksi takdirde yanlış yoldan gideceğim” dedi.)

Материальное содействие (finansal destek) ibaresi, *денежная помощь* (parasal yardım) yerine, *неверная дорога* (yanlış yol) ibaresi *криминальное действие* (yasadışı eylem) yerine kullanılmıştır.

“А в денежных отношениях просто *щепетильным*.” (Dovlatov, Naşi 79).

(Parasal konularda ise aşırı titizdi/çok duygusaldı.)

Щепетильный (titiz/ duygusal) sıfatı *жадный* (cimri) sıfat yerine kullanılmıştır.

Toplum tarafından olumsuz olarak değerlendirilen ve çok sayıda örtmeceye sahip olan konulardan bir diğeri ise, içki ve alkoldür. Dovlatov’un sayfalarında bu konuya da ilişkin örtmecelere rastlanmaktadır.

“Говорили, правда, что и офицер был *в нетрезвом состоянии*.” (Dovlatov, Naşi 98).

(Aslında subayın ayık olmadığını söylüyorlar.)

Нетрезвое состояние (ayık olmadığı durum) öbeği, *пьяный* (sarhoş) sıfat yerine kullanılmıştır.

“Он был *навеселе*.” (Dovlatov, Naşi 100).

(Sarhoştı.)

Навеселе (neşeli) sözcüğü, *пьяный* (sarhoş) yerine kullanılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Dovlatov’un anlatı özelliklerinden biri de hikâyelerinin demokratik ve gerçekçi oluşudur. Tarzına bağlı olmasına rağmen, etik sınırları asla ihlâl etmeyen Dovlatov, kahramanlarının kişisel alanlarına müdahil olmaz, içselliklerini dışarıya vurmaz, onları aleni bir şekilde hor görmez ve küçümsemez. O yalnızca hikâyelerini yazar ve yorumda bulunmaları adına okuyucularına olanak tanır. “İnsanlar hakkında kötü bir şeyler hatırlayabilirdim. Ancak prensip olarak bunu yapmayı istemiyorum. Objektif olmak istemiyorum.

Arkadaşlarımı seviyorum” (Genis 17). Dovlatov, arkadaşlarını sevdiği kadar, kahramanlarını da sever.

“Невнятно доносились какие-то *лишние сведения* о матери Рылеева.” (Dovlatov, *Zorovednik* 11).

(Rileev’in annesi hakkında uygunsuz bilgiler belli belirsiz duyuluyordu.)

Лишние сведения (gerekmeyen/fazla bilgiler) öbeği, *сведения интимного характера* (özel bilgiler) yerine kullanılmıştır.

“Почерпнувшие *дикие сведения* у Новикова...” (Dovlatov, *Zorovednik* 49).

(Novikov’dan absürt bilgiler alanlar...)

Дикие сведения (absürt/vahşi bilgiler) sözcük öbeği, *неправдоподобные лживые сведения* (yalan yanlış bilgiler) yerine kullanılmıştır.

“Жизнь дяди Леопольда была покрыта *экзотическим туманом*.” (Dovlatov, *Naşi* 26).

(Leopold amca'nın hayatı egzotik sis ile kaplıydı.)

Экзотический (egzotik) sözcüğü, *странный* (tuhaf) sözcük yerine kullanılmıştır.

“Мой брат родился при довольно *загадочных обстоятельствах*.” (Dovlatov, *Naşi* 85).

(Benim kardeşim oldukça esrarengiz şartlarda doğdu.)

Загадочные обстоятельства (esrarengiz şartlar) öbeği, *неузаконенных обстоятельств* (gayrimeşru şartlar) yerine kullanılmıştır.

Dovlatov’un *yalan* kavramına ve bu kavrama ilişkin olan her şeye karşı yaklaşımı da oldukça ilginçtir. Yazar, eserlerinde yalan sözcüğünü neredeyse hiç kullanmaz. Çok görmüş ve geçirmiş insanlarda net bir şekilde daha sık görülen, doğruluğa ve dürüstlüğe dair güçlü hissiyatın, *yalanı* örtmecelerle değiştirip Dovlatov’un değerler sisteminden dışarı ittiğini varsaymak mümkündür.

“Навсегда проникся отвращением к *фальши*.” (Dovlatov, *Predstavleniye* 59).

(İçinde sonsuza kadar devam edecek yalana karşı tikslenme duygusu yer etti.)

Фальш (sahtecilik/yarapıcılık) sözcüğü, *ложь* (yalan) sözcüğü yerine kullanılmıştır.

“Значит все кругом *лицемеры?!*” (Dovlatov, *Naşi* 58).

(Etraftaki herkes mi iki yüzlü?)

Лицемеры (çift/iki yüzlüler) sözcüğü, *лгуны* (yalancılar) yerine kullanılmıştır.

“*Правда, в некой оригинальной концепции.*” (Dovlatov, *Naşi* 60).

(Orijinal bir konseptte olan gerçek.)

Правда в некой оригинальной концепции (Orijinal bir konseptte olan gerçek) ibaresi, yine *ложь* (yalan) yerine kullanılmıştır.

Жестокий (sert) yerine *суровый* (zorlu) (Dovlatov, *Naşi* 11); *испортить* (bozmak) yerine *омрачить* (gölgelemek) (Dovlatov, *Naşi* 17); *больница* (hastahane) yerine *лечебница* (şifahane) (Dovlatov, *Naşi* 22); *бесталанный* (yeteneksiz) yerine *заурядный* (vasat) (Dovlatov, *Naşi* 63); *изъяны* (kusurlar) yerine *недостатки* (eksiklikler) (Dovlatov, *Naşi* 78); *украсть личные вещи* (kişisel eşyalarını çalmak) yerine *посягнуть на их личную собственность* (şahsi malını ihlal etmek) (Dovlatov, *Naşi* 92); *отсталая страна* (geri kalmış bir ülke) yerine *развивающаяся страна* (gelişmekte olan bir ülke) (Dovlatov, *Naşi* 92); *катастрофа* (kaza/felaket) yerine *несчастный случай* (talihsiz olay) (Dovlatov, *Naşi* 100); *секретное пользование* (gizli kullanım) yerine *внутреннее пользование* (iç kullanım) (Dovlatov, *Naşi* 110); *поражение* (yenilgi) yerine *неуспех* (başarısızlık) (Dovlatov, *Naşi* 123) vb. Dovlatov’un sayfalarında yer alan örtmece listesini sonsuz uzunlukta devam ettirmek mümkündür. Dovlatov’un edebi üslubunun oluşumunda örtmeceler, vazgeçilmez bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. “Öykülerinin belgesel yapısı sadece yanıltıcı bir taklittir. Dovlatov, gerçek belgeler kullanmaz. Onları sanatsal yöntemlerle yaratır. Yani belgeselliğin kendisi, estetik sorunun çözümünün meyvesidir. Sonuçta elde edilen çift etkidir. Yapay belgeselciliğin ikna ediciliği sanatsal etki ile çarpılır.” İkna edicilik ise büyük ölçüde örtmeceler sayesinde mümkün olmaktadır.

Sonuç

Yapılan araştırma sonucunda aşağıdaki çıkarımları yapmak mümkündür: Eserlerinde, biçimsel ve dilbilimsel bir olgu olan örtmeceleri yoğun bir şekilde kullanan Sergey Dovlatov, örtmece oluşumunda Rus dilinde mevcut olan biçim bilimsel, biçimsel-sözcüksel ve sözcüksel olarak adlandırılacak yöntemleri kullanmaktadır. Ancak yazarın daha çok sözcüksel yöntemi tercih ettiği görülmüştür.

İşlevsel açıdan Dovlatov'un eserlerinde kullanılan örtmeceleri, Sovyet dönemi örtmeceleri, tabu-örtmeceler ve toplumsal-iletişimsel örtmeceler olarak üç ana gruba ayırmak mümkündür. Sovyet dönemi örtmeceleri, Rus dilinin tarihsel gelişiminin belli aşamasının bir yansıması olarak, Dovlatov'un eserlerine hem sanatsal bir ifade katmış, hem de yazarın yapıtlarında azami gerçekçiliğin ve canlılığın etkisini yaratmasına imkân vermiştir. Tabu-örtmeceler sayesinde ise Dovlatov, Rus kültürünün değerlerini ve özelliklerini en iyi şekilde yansıtabilmiştir. Yapılan araştırma Dovlatov'un kullandığı örtmeceler arasında en büyük işlevsel grubu, sosyal alana ait örtmecelerin oluşturduğunu da ortaya çıkartmıştır. Bu grup, örtmeceler yardımıyla Dovlatov, anlatılarında gerçekçiliği ve canlılığı maksimum seviyeye taşımayı, yaşamın tüm kusurlarını ve çelişkilerini yansıtmayı, insan varlığını gerçek renkleriyle aktarmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmanova, Olga. *Slovar lingvistiçeskih terminov*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1966.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1990.
- Aytaç, Gürsel. *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Papirus, 1999.
- Demirci, Kerim. "Örtmece Kavramı Üzerine." *Milli Folklor* 77 (2008): 21-34.
- Dovlatov, Sergey. *Jizn korotka*. Sankt-Peterburg: Azbuka-Klassika, 2007.
- . *Naşi*. Sankt-Peterburg: Azbuka-Klassika, 2004.
- . *Predstavleniye*. Sankt-Peterburg: Azbuka-Klassika, 2004.
- . *Zona*. Sankt-Peterburg: Azbuka-Attikus, 2018.
- Evgenyeva, Anastasiya. *Malıy akademiçeskiy slovar*. Moskva: Russkiy yazık, 1984.
- Genis, Aleksandr. *Dovlatov i okrestnosti*. Moskva: Corpus, 2011.
- Jelvis, Vladimir. *Emotivnyy aspect reçi. Psiholingvistiçeskaya interpretatsiya reçevogo vozdeystviya*. Yaroslavl: Yaroslavskiy gosudarstvenniy pedagogiçeskiy institut, 1990.
- Karağaç, Günay. *Dil Bilimi Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013.
- Katsev, Anri. *Yazıkovoye tabu i evfemiya*. Leningrad: Leningradsiy gosudarstvenniy pedagogiçeskiy institut, 1988.
- Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010.

- Kovşova, Mariya. *Semantika i pragmatika evfemizmov. Kratkiy tematicheskiy slovar sovremennuh evfemizmov*. Moskva: Gnozis, 2007.
- Krisin, Leonid. "Evfemizmi v sovremennoy russkoy reči." *Russistika* 1-2. Berlin: 1994. 28-49.
- Kudlinska, Halina, İrina Nikitina ve Elena İvanyan. Metaforiçeskiye evfemizmi delikatnoy temi v russkom, polskom i angliyskom yazıkah, *Folia Linguistica Rossica* 8 (2012): 50-62.
- Larin, Boris. "Ob evfemizmah." *Uçeniye sapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*. № 301. Leningrad: 1961.110-124.
- Maligina, Nina. "Tyuremnaya povest' Sergeya Dovlatova." *Russkaya slovestnost* 5 (1996): 57-62.
- Matveeva, Tamara. *Polniy slovar lingvistiçeskih terminov*. Rostov-na-Donu: Feniks, 2010.
- Moskvin, Vasiliy. "Evfemizmi: sistemniye svyazi, funktsii i sposobi obrazovaniya." *Voprosı yazıkoznaniya* 3 (2001): 58-70.
- Moskvin, Vasiliy. *Vırazitelniye sredstva sovremennoy russkoy reči. Tropı i figuru. Terminologiçeskiy slovar*. Rostov-na-Donu: Feniks, 2007.
- Osipov, Vladimir. Dubravlag. *Naş sovremennik*. Moskva: 2003. Web. 12 Ağustos 2018.
- Seniçkina, Elena. *Slovar evfemizmov russkogo yazıka*. Moskva: Flinta, 2008.
- Stariçenok, Vasiliy. *Bolşoy lingvistiçeskiy slovar*. Rostov-na-Donu: Feniks, 2008.
- Suhova, İrina. "Dengi kak fenomen kulturu." *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. Tomsk: 2009. 146-148.
- Üstüner, Ahat. "Örtmece Sözlerle İlgili Terimler." *Turkish Studies* 4.8 (2009):166-176.
- Vahtin, Nikolay. "Sovetskiy yazık i yego posledstviya." Online video lesson. *YouTube*. YouTube, 23 Haz. 2015. Web. 12 Mayıs 2018.
- Voznesenskaya, Olga. *Proza Sergeya Dovlatova*. Yayınlanmamış Bitirme Tezi. İnstitut mirovoy literaturı imeni Maksima Gorkogo, 2000. Web. 16 Ekim 2018.